

**Va'an Dutoonkimda
je
Nak_Kojtsk**

**Vamos a aprender
a leer en Mixe**

**Mixe de Totontepec
Oaxaca, México**

1993

El propósito de este libro es ayudar a los mixes de la región de Totontepec a leer el mixe. La repetición frecuente de palabras mixes presentadas anteriormente refuerza lo que se ha aprendido, así como también preparan mejor al lector para aprender más palabras.

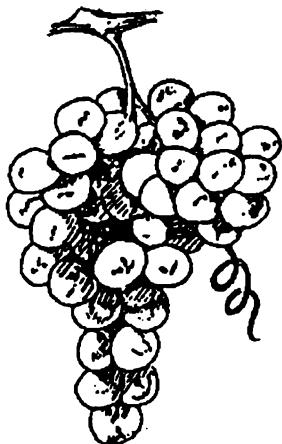
El mixe de Totontepec, tiene nueve vocales, las que se usan de varias maneras. El mixe tiene también algunas consonantes que no existen en español. Por eso, al escribir o leer el mixe uno tiene que usar algunos símbolos que no se usan en el español.

En la primera lección se usan diez diferentes palabras (incluyendo **ya** *este*, **je** *aquel* o *aquella*, **tsaaydum** *uva*, **kam** *campo*, **kooydum** *aguacate*, **yaja** *aquí*, **jeja** *allí* y **oy** *bueno*). Cada lección que sigue va añadiendo a lo ya presentado en la lección o lecciones anteriores. Esperamos que los que saben leer el mixe ayudarán a otros a aprender a leerlo.

Se hizo lo posible por introducir palabras que se presentan frecuentemente en mixe así como las que resultan útiles para aprender los patrones de la lengua mixe. La última lección es un cuento narrado por el Sr. Adalberto Amaya Rivera, el cual trata de una gallina que encontró un grano de maíz. Como tenía siete pollitos, si se comía ella el grano, los pollitos se iban a quedar con hambre. Si le daba el grano de maíz a uno de ellos, los demás se quedarían hambrientos. Fue a pedir ayuda a un cochino, quien le dio un buen consejo.

Se espera que en el futuro se imprimirán más libros de lectoescritura para los mixes que viven en los pueblos alrededor de Totontepec y cuyos vocabularios difieren un poco del mixe de Totontepec. Una vez que puedan leer los libros de lectoescritura que corresponden a su modo de hablar, estarán mejor preparados para leer el material disponible en el mixe de Totontepec.

1

tsaaydum

je

ya

je tsaaydum

ya tsaaydum

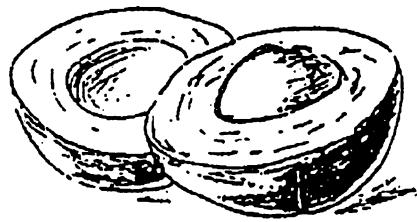
kam

je kam

ya kam

je tsaaydum kam

ya tsaaydum kam

kooydum

ya kooydum

je kooydum

je kooydum kam

ya kooydum kam

ya tsaaydum kam

je tsaaydum kam

je kooydum kam

yaja

xa

ve'e

yaja xa ve'e

Yaja xa ve'e je kooydum kam.

Yaja xa ve'a je tsaaydum kam.

jeja

Jeja xa ve'e je tsaaydum.

Jeja xa ve'e je kooydum.

Jeja xa ve'e je kam.

oy

Oy xa ve'e je tsaaydum.

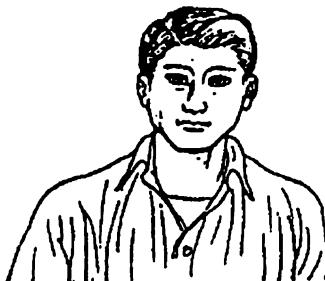
Oy xa ve'e je kooydum.

Yaja xa ve'e je oy tsaaydum.

Jeja xa ve'e je oy kooydum.

Jeja xa ve'e je oy kam.

Yaja xa ve'e je oy tsaaydum kam.

jayu

Yaja xa ve'e je oy jayu.

Jeja xa ve'e je oy kam.

ya'a

ya'a xa ve'e

Ya'a xa ve'e je jayu.

Ya'a xa ve'e je oy kooydum.

je'e

je'e xa ve'e

Je'e xa ve'e je jayu.

Je'e xa ya'a ve'e.

Ya'a xa je'e ve'e.

Ya'a xa ve'e je oy jayu.

tse'e

Ya'a tse'e.

Je'e tse'e.

Ya'ats je'e ve'e.

Je'ets je'e ve'e.

juu'

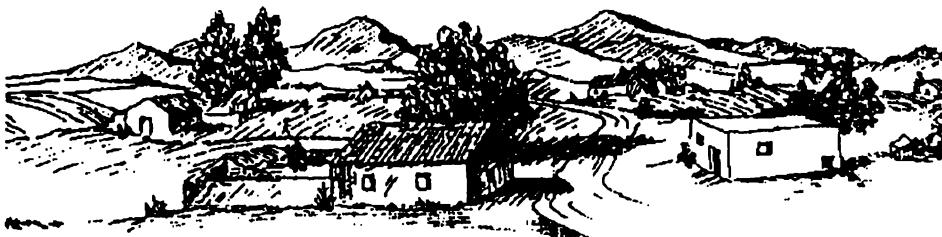
du'ix

juu' ve'e du'ix

Ya'a xa ve'e je jayu juu' ve'e je kam du'ix.

Ya'a xa je'e ve'e juu' ve'e je jayu du'ix.

Je'ets je'e ve'e juu' ve'e je tsaaydum kam du'ix.

kajpun

nam

ya nam kajpun

ya nam kam

je oy kajpun

je oy jayu

je oy tsaaydum

jets

jets oy je'e ve'e

jets oye'e

Ya'ats je'e ve'e juu' ve'e du'ix jets oye'e je kooydum kam.

Yaja xa ve'e je jayu juu' ve'e du'ix je nam kajpun.

dumotu

juu' ve'e **dumotu**

dumaat

juu' ve'e **dumaat**

Ya'a xa je'e ve'e juu' ve'e je jayu **dumotu**.

Je'e xa ve'e je jayu juu' ve'e je kam **dumaat**.

dujooy

juu' ve'e **dujooy**

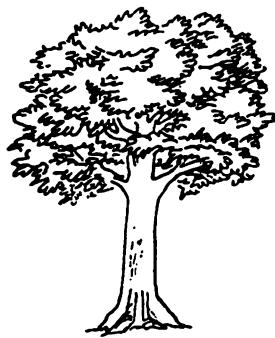
Ya'a xa ve'e je jayu juu' ve'e je kam **dujooy**.

Ya'a xa ve'e je jayu **du'ix**.

Ya'a tse'e je kam **dujooy**.

Ya'a tse'e je kam **dumaat**.

3

kup

je kup

Oy xa ve'e je kup.

je kooydum kup

je tsaaydum aa'ts

ax

ka'a

ax ka'a tse'e

Ax ka'a tse'e du'ix.

Ax ka'a tse'e dumotu.

Ax ka'a tse'e dumaada.

Ax ka'a tse'e dujoojy.

Je'e tse'e dujooy je kooydum kam, ax ka'a
tse'e dujoojy je tsaaydum kam.

Je'e tse'e je kooydum kup du'ix, ax ka'a
tse'e je tsaaydum aa'ts du'ix.

jem

jem xa ve'e je jayu

jem tse'e je jayu

Jem xa ve'e je jayu juu' ve'e dujooy je
nam kooydum kam.

Jeme'e dumaada je kooydum kup.

Jeme'e dumaada je tsaaydum aa'ts.

Ax ka'a tse'e dumaada je tsaaydum kam.

ve'em

vyaajñ

ve'em tse'e vyaajñ

Ve'em tse'e vyaajñ jets jem je'e ve'e dumaada
je kooydum.

van'it

Van'it tse'e vyaajñ jets ka'a ve'e du'ix je nam
kajpun.

Van'it tse'e du'ix.

Van'it tse'e dumotu.

Van'it tse'e dujoojy je oy kup.

kajx

Je'e kajx tse'e dujoojy je tsaaydum.

Je'e kajx tse'e vyaajñ jets oy je'e ve'e.

dunuujmi

Ve'em tse'e dunuujmi.

Je'e kajx tse'e dunuujmi jets ka'a ve'e
dumotu.

Je'e kajx tse'e vyaajñ jets ka'a ve'e
dumaada je oy kup.

Ax ka'a tse'e dujoojy.

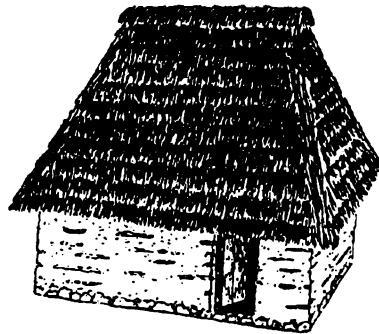
Ax ka'a tse'e du'ix.

Ax ka'a tse'e dumotu jets jeme'e je kam.

Ax ka'a tse'e dunuujmi jets je'e ya'a ve'e.

Van'it tse'e dunuujmi jets je'e ve'e je jayu
du'ix.

Ya'a xa ve'e je jayu juu' ve'e du'ix jets
oy je'e ve'e je kooydum kam.

tajk**ats**ats je ntajkats ya nkooydum kup**mits**mits ya mtajk

mits je mtsaaydum aa'ts

je'e je tyajkje'e je kyajpun

ya'a je kyam

ya'a je kyooydum kam

Ya'a tse'e je chaaydum kam.

Yaja xa ve'e je'e je tyajk.

Jeja xa ve'e ya'a je kyup.

vaan

juu' ve'e vaan

Ya'a xa je'e ve'e juu' ve'e vaan jets je'e ve'e
du'ix je jayu je tyajk.

Je'e xa ya'a ve'e juu' ve'e dumotu jets oy je'e
ve'e je kajpun.

Van'it tse'e dunuujmi jets je'e ve'e je tajk
dumaat.

Je'e je'e ve'e je jayu je tyajk.

kup

kux

Je'e kajx tse'e ve'em_vyaajñ kux je'me'e dumaada
je kooydum.

Ve'em tse'e vyaajñ kuxe'e du'ix jets je'me'e je
jayu.

kajx

kajxm

jem kajxm

jem kajpn kajxm

Jeme'e kajpn kajxm je jayu juu' ve'e je
oy kam dumaat.

chuuna

Jeme'e chuuna.

Jeme'e kajpn kajxm_chuuna.

Jeme'e kup_kajxm je oy kooydum du'ix.

xim

Xim je'e ve'e chuuna.

Xime'e kajpn kajxm je jayu chuuna juu'
ve'e je oy kooydum dumaat.

to'k

jado'k

to'k je kup

jado'k je kup

To'k tse'e je kam.

Jado'k tse'e je kam.

ado'om

joma

to'k ado'om

jado'k ado'om

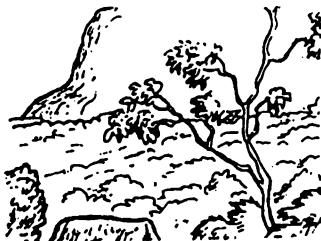
To'k ado'om tse'e to'k je jayu chuuna juu'
ve'e je nam kajpun du'ix.

Jado'k ado'om tse'e jado'k je jayu chuuna juu'
ve'e vaan jets jeme'e dumaada je oy kooydum.

–Joma ve'e je jayu chuuna?

–Xime'e chuuna joma ve'e je kooydum kup.

5

ats ya n'it

mits je m'it

je'e je y'it

Kajxme'e je it joma ve'e je jayu chuuna.

ku

ku je'e ve'e je kup du'ix

ku atse'e je jayu n'ix

ku mitse'e je kam_x'ix

ku ats mitse'e n'ix

ku ats mitse'e x'ix

ku mits je'e ve'e x'ix

ku mits je'e ve'e m'ixji

ku je'e ve'e je jayu du'ix

ku je'e ve'e je jayu y'ixji

N'ix ats mitse'e.

M'ix mitse'e je tajk.

M'ixju mitse'e je jayu.

Ixju je'e ve'e je jayu.

Y'ix je'e ve'e je jayu.

X'ix ats mitse'e.

chajkp

juu' ve'e chajkp

Ya'ats je'e ve'e je tajk juu' ve'e je jayu chajkp.

Ximts je'e ve'e jado'k ado'om je kup juu'
mitse'e mtsajkp.

Yájats je'e ve'e je it juu' atse'e ntsajkp.

Ntsajkpts atse'e ya it.

Mtsajkpts mitse'e je kup.

Chajkp tse'e je jayu je tajk.

Chajkpts je'e ve'e je tyajk.

¿Ka'a mits je'e ve'e x'ix?

—Ka'ats ats je'e ve'e n'ix.

¿Ka'a mits je'e ve'e m'ixji?

—Ka'ats ats je'e ve'e x'ix.

¿Ixjuts je'e ve'e je jayu?

—Ve'em, ixju xa je'e ve'e.

x'íxut

Jem tse'e x'íxut je jayu je tyajk joma ve'e je kooydum kup juu' ve'e kajxm.

Je'ets je'e ve'e je jayu juu' ve'e du'ix jets mtsajkpe'e je kooydum.

vine'e

Ka'a ats je'e vine'e n'íxut.

Ka'a mits je'e vine'e x'íxut.

Ka'a vine'e je jayu du'íxtat.

Ka'a mits je'e ve'e x'ix, ax íxjuts je'e ve'e je jayu.

N'ix atse'e je nam kajpun.

M'ix mitse'e je kooydum kup.

Y'ix je'e ve'e je tsaaydum aa'ts.

Ku ve'e m'ixji, van'it tse'e dumotu.

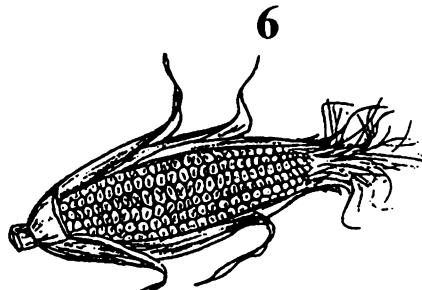
Ku atse'e x'ix, van'it tse'e dujoojy.

Ntsajkpts atse'e jetse'e x'íxtat.

Mtsajkpts mitse'e jets atse'e n'íxut.

Chajkp tse'e jetse'e je jayu du'íxtat jets oy je'e ve'e je tsaaydum.

Ve'em tse'e vyaajñ jets chajkp'e jetse'e du'íxut je kajpun, ax ka'ats je'e ve'e du'ix.

mook

ats ya nmook

mits je mmook

je jayu je myook

aats

miits

ooy

ats ya nmook

Ntsajkpts aatse'e ya nmook.

miits je mmook

Mtsojktupts miitse'e je mmook.

Ooy xa miitse'e je mmook_xtuntsokta. Ooyts
atse'e ya nmook_ntuntsak.

joy

Njóyup atse'e je kam.

Mjóyup mitse'e je kooydum kam.

Jyóyup je'e ve'e je tsaaydum.

Njóyup aatse'e je kup.

Mjóydap miitse'e je tajk.

Jyóydap je'e vine'e je mook.

Ntsajkp xa aatse'e jetse'e njóyut je kup.

Mtsojktupts miitse'e jetse'e xjóydat je tajk.

Chojktupts je'e ve'e jetse'e dujóydat je mook.

Ooy aatse'e je kup_ntuntsak.

Ooy miitse'e je tajk_xtuntsokta.

Ooye'e je mook dutuntsak.

Ku miitse'e je tajk_x'íxtat, mjóydapts miits je'e vine'e.

Ku ve'e je mook du'íxtat, jyóydapts je'e vine'e.

Ooy aatse'e ya n'it_ntuntsak.

Ooy miitse'e je mkup_xtuntsokta.

Ooye'e je tyajk dutuntsokta.

Je'e kajx tse'e je jayu je tyajk dutsak.

Je'e kajx xa mits je'e ve'e xtsak.

Oye'e ooy je jayu je tyajkta.

óyam

Qyam aatse'e je kam_n'íxut, ka'ats aats je'e vine'e ntsókut. Ka'a miits je'e vine'e xtsóktat. Je jáyuts je'e vine'e dutsóktap, je'ets vine'e dujóydap.

Ku ve'e je jayu y'ixji, van'it tse'e vyaajñ jets je'e ya'a ve'e.

Ntsajkp xa atse'e jetse'e x'íxut ats je ntajk.

Oyam atse'e ooy_ntuntsak je kooydum kup,
ka'ats ats je'e ve'e njóyut, je jáyuts je'e
vine'e dujóyup.

Ka'a miits je'e vine'e x'íxtat. Ka'a miits je'e
vine'e xtsóktat.

Ooy je'e vine'e je tajk dutuntsóktat.

Oyame'e dunuujmi jets oy je'e ve'e je kam,
ka'ats je'e ve'e dutsak jetse'e dujóyut.
Chajkpts je'e ve'e jetse'e je tajk dujóyut.

Ve'em je'e ve'e je jayu dunuujmi jets ka'a miits
vine'e xjóydat je oy tajk óyam je'e ve'e
ooy_xtuntsokta.

barco

maj

je maj_barco

ya maj_barco

Jem tse'e x'íxtat je barco joma ve'e je maj_kup.

Oyam miitse'e ooy_xtuntsóktat je tajk, ka'a miits
je'e vine'e xjóydat.

Ka'ats ats je'e ve'e njooyvat.

Oyam aatse'e ooy_ntuntsókut je kam, ka'ats aats
je'e ve'e njóyut.

Ku ve'e je jayu je kam du'íxut, jyóyupts je'e
vine'e.

Ooysts ats mitse'e ntuntsak.

Ntsajkpts ats mitse'e ooy.

yaa'tyajk

Ats xa ve'e je yaa'tyajk.

Ats xa ve'e je yaa'tyajk juu' ve'e
ooy _mtuntsojkjup.

Jeme'e kajpun kajxm je yaa'tyajk chuuna.

yo'oy

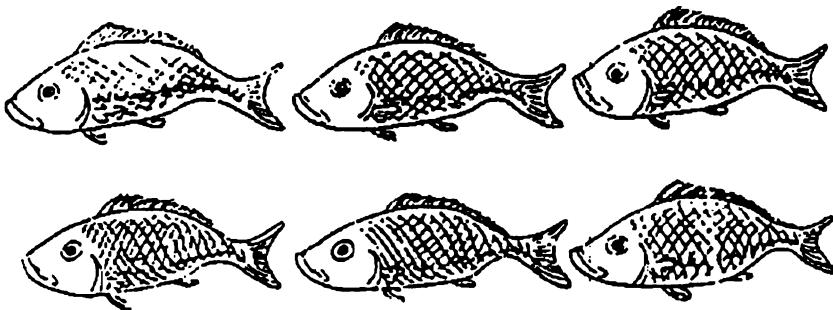
Jeme'e je yaa'tyajk yo'oy joma ve'e je
maj _kooydum kup.

Jeme'e je barco yo'oy najootm.

may

May tse'e je barco yo'oyda jem najootm. Maj
tse'e to'k je barco.

Xime'e jado'k ado'om je barco yo'oy najootm.

ajkx

jep

numay

Numay tse'e je ajkx_chaanada jep najaatp.

Jep'e najaatp numay je ajkx_chaanada.

May tse'e je barco juu' ve'e yo'ydup jem
najootm.

mújit
tsaaj

mújit tsaaj

mújit ajkx

Jepe'e najaatp je mújit ajkx.

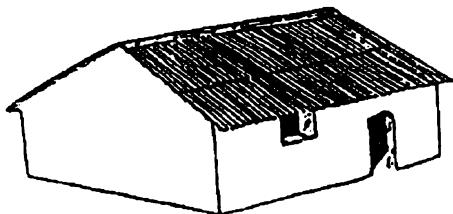
Jepe'e najaatp je mújit tsaaj.

Ku ve'e je mújit ajkx du'ixti, van'it tse'e
dujooydi.

Ya'a tse'e je mújit ajkx juu' ve'e jyooydu.

Jyooydups je'e ve'e je mújit ajkx.

Numayts je'e ve'e je jayu juu' ve'e je ajkx
dujooydup.

tajkje tajkjem tajkmjep tujkpjeja tujkya tajkyam tajkmyap tujkpyaja tujkxi tajkxip tujkpxija tujkxim tajkmjem ats_ntak'amjep ats_ntak'apyaja ats_ntak'aajy

jem kajpun jootm
jep kajpun jaatp
yaja kajpun jaat
yaja kajpun pa'ayi
jem kajpun pa'am
jep kajpun pa'ap
xim kup_kajxm
xip kup_kujxp
xija kup_kujx
yap mesa pa'tkup
yam mesa pa'tkum
yaja mesa pa'tki

taka

Yaja atse'e kajpun jaat_ntaka.

Jem je'e ve'e kajpun jootm_tyaka.

Xip mitse'e tujkp_mtákat.

jidu'um

n'ajch

Jidu'um tse'e je Antonio vy'a'añ:

—Jepe'e ats je n'ajch.

n'uts

Jeppa ve'e ats je n'uts.

Jepe'e ats je n'uts je n'ajch.

ntsa'a

Jepe'e ats je ntsa'a.

Jepe'e ats je n'uts je ntsa'a.

Jepe'e ats je n'uts je n'ajch jets ats je n'uts
je ntsa'a.

Jidu'um tse'e je Antonio vyaaampa:

—Jeme'e kajpun pa'am ats je
n'ajch_chuuna. Yaja ve'e kajpun kujx ats je
ntsa'a chuuna. Yaja ve'e kajpun kujx ats je
n'uts_chuuniva. Xime'e kajpun kajxm jado'k
ats je n'uts_chuuna. Xime'e kajpun kajxm
jado'k ats je n'ajch_chuuniva.

y'ijt

To'k tse'e je tajk joma aatse'e ntsuuna
y'ijt. Ax ka to'kap tse'e je tajk joma aatse'e
yam_ntsuuna. Yaja xa ve'e je tajk joma ve'e
je Antonio chuuna y'ijt maat je y'uts je
y'ajch jets je y'uts je cha'a.

To'k tse'e je kajpun.

Mejtsk tse'e je it.

Toojk tse'e je mesa.

Maktaaxk tse'e je tsaaydum.

Mugoooxk tse'e je kooydum.

Tojtuk tse'e je kam.

Vuxtojtuk tse'e je barco.

Toodojtuk tse'e je tajk.

Taaxtojtuk tse'e je kup.

Majk tse'e je tsaaj.

Nutoojk tse'e je ajkx.

Numugoooxk tse'e je yaa'tyajk.

Numajk tse'e je jayu.

n'am

Jem tse'e ats je n'am_chuuna.

ntak'ak

Jem tse'e ats je ntak'ak_chuuna. Jem tse'e ats je n'am_chuuna maat ats je ntak'ak. Ya'a tse'e je maj_tajk juu' ve'e ats je n'am_jyooy. Je'e kajx tse'e ats je n'am ya tajk dujoojy kux maj ya'a ve'e ya tajk.

xyaaj

Pedro ve'e ats je n'am_xyaaj. María ve'e ats je ntak'ak_xyaaj. Qy jets maj je'e ve'e je Pedro jets je María je tyajk.

ntee'

ntaak

ats je ntee' je ntaak

Yaja ve'e ats je ntee' je
ntaak_chaanada.

Xim ats je n'am jets ats je
ntak'ak_chaanada.

pi'k

Pi'k je'e ve'e ats je ntee' je ntaak je tyajk.
Ka'ats je'e ve'e vy'e'ma ax jo'n ats je n'am
jets ats je ntak'ak_jye'e. Pi'kji xa ve'e ats je
ntee' je ntaak je tyajk; maj je'e ve'e ats je
n'am jets ats je ntak'ak_jye'e.

y'ónuk

Numay xa ve'e ats je n'am jets ats je ntak'ak je y'ónukta, je'e kajx tse'e dujooydi je maj_tajk. To'kji je'e ve'e ats je ntee' je ntaak je y'ónuk. Pi'kji je'e ve'e je tajk joma aatse'e ntsuuna. Qy je'e ve'e aats je mpi'k tajk.

viijnk

viijnk jayu

viijnk tajk

To'kji je'e ve'e ats je ntee' je ntaak je y'ónuk jets ka'a ve'e je viijnk jayu chaanada jep aats_ntujkp.

Jaime

nmugo'ok

Jaime ve'e xyaaj nuto'k ats je nmugo'ok. Ats je n'am Pedro jets ats je ntak'ak María je'e ve'e je y'ónuk. Jeme'e je Jaime je y'uts je y'ajch jets je y'uts je cha'a. Numaye'e ats je nmugo'okta.

pan

ukpu

Ka'a xa ve'e pan. Ka'a tse'e pan ats je n'uts
ukpu je n'ajch ukpu ats je ntsa'a.

paaty

Paaty tse'e dujoojy. Paaty tse'e maj ats je n'am
jets ats je ntak'ak je tyajk kux numaye'e je
y'ónukta. Paaty tse'e pi'k ats je ntee' je ntaak je
tyajk kux to'kji ve'e je y'ónuk. Jem tse'e x'íxtat ats
je n'am jets ats je ntak'ak je tyajk joma ve'e je
maj_tsaaj.

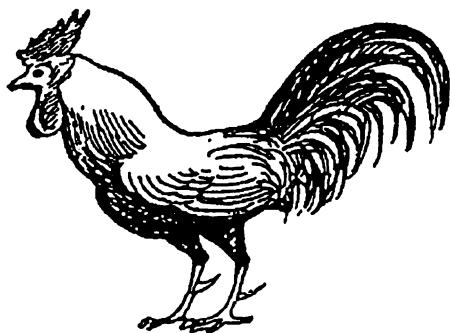
y'ixpáktat

Yaja ve'e kajpun kujx_chaanada ats je
n'am Pedro maat ats je ntak'ak María.
Chojktupts je'e ve'e jetse'e je
y'ónuk_y'ixpáktat jem escuela tajkm. Yaja
ve'e kajpun kujx_chuuniduva ats je
nmugo'ok tajkta. Ats je nmugo'ok tajkta
juu' ve'e tsuunidup yaja kajpun kujx, ats je
n'am Pedro jets ats je ntak'ak María je'e
ve'e je y'ónukta.

tamji
yan

jaty
chakju

Jeme'e je jayu juu' ve'e tsuunidup jem kam jootm. Tamji ve'e chaanada joma ve'e je kyamda. Ka'ats je'e ve'e vye'ema ku ve'e je jayu chaanada yaja kajpun kujx. Ku ve'e je jayu chaanada yaja kajpun kujx, yan tse'e dunuyo'oyda jetse'e tyonda jem_kyam jootm. Ku ve'e je jayu chaanada jem kam jootm, yan tse'e dunuyo'oyda jetse'e dujoyda juu' jaty ku ve'e chakju. Oy je'e ve'e ku ve'e je jayu chaanada yaja kajpun kujx. Oy je'e ve'e ku ve'e je jay chaanada jem kam jootm. Oy je'e ve'e ooy ku ve'e je jayu chaanada oy joot.

na'atseev

Jem xa ve'e numajk je tseev
 joma aatse'e ntsuuna. Ats je
 ntee' je ntaakts je'e ve'e jye'e.
 To'kji tse'e jem je na'atseev.
 Numejtsk tse'e je tseedaak,
 nuvuxtojtuk tse'e je pyi'k
 ónukta. Jep tse'e je mook joma
 aatse'e ntsuuna. Oyts je'e ve'e
 je mook.

duja'kxtat

Van'it tse'e duja'kxtat.

Chojktupts je'e ve'e je tseev jetse'e je mook
duja'kxtat.

ku'ux

jatyji

Ku'ux tse'e je tseev je mook duja'kxta.

Jya'kxtupts je'e ve'e je oy mook.

Ka'a tse'e jatyji kyo'oxjada.

Ooy je'e ve'e je tseev dutuntsokta jetse'e je
mook duja'kxtat.

yakmooyp

yakma'a

Yakmooyp xa ve'e je mook je tseev. Jem tse'e
yakma'a joma ve'e je maj_tsaaj.

ñajkxta

Ku ve'e yakma'a ka'a tun jatyji, van'it tse'e ñajkxta joma ve'e je mokkam jetse'e du'íxtada pan_ti ve'e pyaattup jetse'e duja'kxtat.

kaa'tstup

Kaa'tstupe'e je tseev. Je'e ve'e y'íxtidup pan_ti ve'e pyaattup jetse'e duja'kxtat. Ka'a tse'e je tseev jatyji kyo'oxjada, je'e kajx tse'e kyaa'tsta. Jem tse'e kyaa'tsta mokkam jootm.

jujpit

je jujpit jayu

Ve'em tse'e je jayu vy'a'anda jets yaja ve'e je
jujpit jayu chuunidi.

tánuk

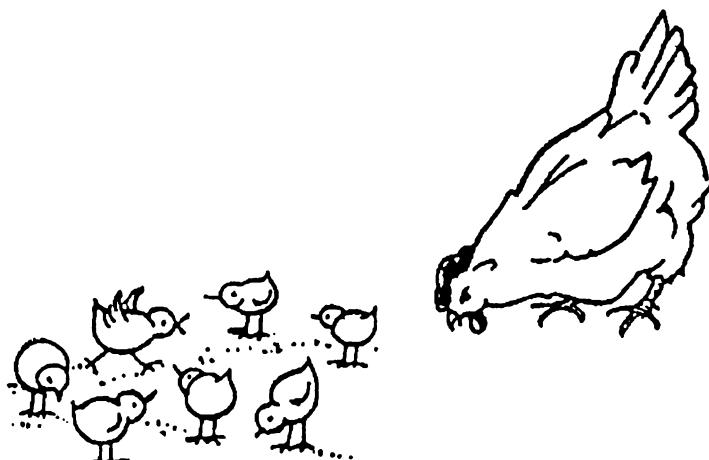
chu'uts

je tánuk je chu'uts

Ve'emuk je'e ve'e je jujpit jayu du'íxtidi je
tánuk jétsuke'e je chu'uts duja'kxti. Jya'kxtukts
je'e ve'e je tánuk je chu'uts.

maayduk

Jujpit jayu maayduk ya'a ve'e. Ve'ems aatse'e
je jayu xtukmumaayduk jets ve'eme'e jujpani je
jayu chuunidi.

Tseedaak Maayduk

Jujpani xa ve'e to'k je tseedaak_y'ijt.
 Ax nuvuxtojtukuk tse'e je pyi'k ónuk.
 Ve'emuk tse'e dumaatvídut
du'akaa'tsa. Ax kaa'tspuk tse'e vye'na,
jétsuke'e to'k je mokpajk
dukaa'tspaaty. Van'ítuk tse'e vyinmaajy:

—¿Vintsots ats vine'e kunjatka maat
ya mokpajk juu' atse'e tumpaa'ty?
 ¿Ve'e vine'e, nja'kxup ats ya'a vine'e
ukpu ka'a vine'e, ukpu ya n'ónuk

ats vine'e nmo'op nuto'k?
—námuk tse'e vyinmaajy ukpu
ññaña'muxji viinm.

Jétsuke'e vyinmakyojnuva:

—Ñojk'óy vine'e ka'a, kux to'kji xa
ve'e ya mokpajk, nuvuxtojtuk tse'e ats
ya n'ónuk. Kuts atse'e to'k_njamo'ot,
janutojtuk tse'e tyándat ve'emji, ka'a
tii. ¿Ukpu ats vine'e njaja'kxpat? Ka'a
atse'e nnnju'kx kux_ntukmo'ttuvap
ats ya'a ve'e kux ka'a ve'e tii ti ve'e
jya'kxtuvap. Ax paaty tse'e ñojk'óy
jets atse'e najkx_n'amotutuva je keem
pan_vintso ve'e je keem_vyaampa,
pan_vintso ve'e je keem
dumutaayvaa'ty —námuk tse'e
ññaña'muxji je tseedaa.

Van'ítuk tse'e ñujkx jétsuke'e ojs je
keem du'amotutuva. Jétsuke'e jye'y
joma ve'e je keem_tyena, joma ve'e je
keem_yum_vey'na, jétsuke'e dunuujmi:

—Keem, ve'e atse'e to'k_nnumiimp
pan_vintso mitse'e mva'añ.

Yaktaayvaatk ats to'k. Kaa'tsp atse'e
tunve'na, ax jem tse'e nuvuxtojtuk ats
ya mpi'k ónuuk. Ax van'itts atse'e
tunkaa'tspaa'ty to'k je mokpajk, tun
to'kji, ka'a ve'e myaya —jidu'um tse'e
dunuujmi je keem.

Van'ítuk tse'e je keem_vyaajñ:

—Aaj, ka'a xa je'e ve'e cho'oxa.
¿Je'e ve'e mkamutaayvaatyp? —námuk
tse'e je keem_vyaajñ — Je'e xa ve'e
tun oy. Ve'e mitse'e je mokpajk,
pan_to'kji ve'e tuxpaa'ty, óyamts mits
je'e ve'e xjaja'kxuva'añ, ka'a tse'e
y'óyat. Kum xii' ve'e tándap ve'emji xi
m'ónuuk, paaty tse'e ñojk'óy jets mits
je'e ve'e xni'iput. Ixu pan_joma ve'e
xni'ip, joma ve'e to'k je ayu'uts it,
joma ve'e cho'okut, yee'kut,
xkayo'ojut, jetse'e tyá'mat.

Ax van'it tse'e mejtsk najkx_tyā'ma
je mook, to'k je moktek. Ku tse'e
tyā'atsut, van'it tse'e x'ajkxut. Van'it
tse'e may_tyunja'kxtinit je mpi'k
ónukta. Van'it tse'e ku'ux_jyā'kxtinit,
anañujoma tse'e. Ve'em mitse'e
mja'kxpat ukpu ve'em je'e ve'e
jyā'kxtuvat je m'ónuk. Ax ve'em tse'e
ñojk'óy – námuk tse'e je
keem_ñā'muxji.

Van'ítuk tse'e je tseedaak_vyimpijtni
jétsuke'e ojts ve'em dutún, ojtse'e je
mook ve'em duni'ip, to'k je mokpajk.
Ax tsookukts je'e ve'e, pojtuk je'e
ve'e, yee'k je'e ve'e, jétsuke'e
dukayuuj, jétsuke'e tyā'mi. Ax
mejtskuk tse'e tyunta'mi kuxuktame'e
to'kji je mokpajk duniip.

Kuuk tse'e dutsijk, jétsuke'e
du'ajkxti maat je y'ónuk mejtsk je
moom mook.

Van'ítuk tse'e ooy_tyunja'kxti ku'ux,
ve'em je tseedaak maat je y'ónuk.

Idioma: Mixe de Totontepec, Oaxaca

Producción: Alvin Schoenhals Bay

Redacción del Mixe: Varias personas

Fecha: agosto de 1993

400c